

Archaikus adásvételi előírások

I.

Jogintézményeink elemzésekor fontos, hogy ne csak az éppen adott, statikus állapotában vizsgáljuk tárgyunkat, hanem megkíséreljük azt történetiségében, kialakulásának és változásának folyamatában láttatni. A jog történetében való bűvárkodás nem lehet csupán a jogtörténeteszek privilégiuma, és fordítva: a jog történetiségében való elemzése nem lehet perifériára szorított, másodlagos területe a jogtudománynak.

E „történetiség” igényétől vezettetve próbáljuk a következőkben árucserajogunk egyik fontos intézményének, az eladói kellékszavatosságnak a kialakulását „egészen a kezdetekig” visszakövetni. Az igazi „kezdet” felmutatása — mint általában — persze itt is lehetetlennek bizonyult.

Kézenfekvő és viszonylag könnyű visszavezetni jogintézményünket a római jog adekvát megoldásaira — ahogyan ezt számos polgári jogi tanulmány szerző is megteszi.¹ Mint ismeretes, a római jogban az aedilis curulis edictumában került szabályozásra e probléma. Az aedilisek két keresetet hirdettek meg az árunál esetlegesen felmerülő rejtett hibák esetére: egyrészt lehetővé tették az elállást az actio redhibitoriával, másrészt megteremtették a vételár-csökkentési változatot is az actio quanti minorisszal. Ezzel párhuzamosan később kialakult az actio empti nevű kereset, mely a bonae fidei szerződések térhódítása után a hibás teljesítés miatti kártérítés lehetőségét teremti meg a vevő érdekében.²

A római jog azonban semmiképpen sem tekinthető a „kezdetnek”, azaz a jogintézmény első történeti jelentkezésének. Szükségesnek látszott ezért a további „visszaszámlálás” európai jogtörténetünkben. Így jutottunk el a görög jogterületre, mely a rómainál máig is kevésbé feldolgozott, ezért sokak szemében igen „ingoványos területnek” számít. A görög joganyagot hagyományosan három nagy csoportba szokták sorolni a jogforrások alapján: a) A krétai kisvárosi jog, melyről a gazdag épségben maradt feliratos anyag alapján tájékozódhatunk;³ b) Athén polisjoga, melyre a rhétorok fennmaradt művei alapján következtethetünk;⁴ c) a hellenisztikus egyiptomi joggyakorlat, melyről a nagyszámú, épségben megtalált papirusz-okirat alapján alkothatunk képet.⁵ A két utóbbi jogterület vonatkozásában forrásaink relative bőségesek, ezért megalapozottabb megállapításokra juthatunk. Athén, illetve néhány más polis joganyagában (pl. Abdera) egyértelműen kimutatható az eladott áru (elsősorban rabszolga, esetleg igásállatok is) rejtett fizikai hibáiért (betegségeiért) való

¹ Lásd a legújabb irodalomban pl. *Kemenes I.: Szavatosság és (vagy) kártérítés a szolgáltatás hibája miatt*, Magyar Jog 1 (1985) és *Miskolczi Bodnár P.: Szavatosság és szerződésen alapuló kártérítés*, Magyar Jog 10 (1988).

² *Pólay E.: Az eladói kellékszavatosság a preklasszikus római jogban*, Acta Univ. Szeged. Acta Jur. et Pol. Tom. XI. Fasc. 9. (1964).

³ A legfontosabb feliratos emlék az ún. Lex Gortyn (JC IV. 72. I—XII.)

⁴ L. mindenekelőtt *Demosthenes, Lysias, Hyperides* stb. fennmaradt perbeszédeit!

⁵ Főleg az alábbi gyűjtemények anyagát használtuk fel: BGU, Zenon Papyri, Die demotischen Papyri-Loeb, PSI, Griechische Urkundenpapyri der Bayerischen Staatsbibliothek München I. Stuttgart 1986.

helyállási kötelezettség, melynek értelmében a vevő a beteg rabszolga (igásállat) visszaadására jogosult, míg az eladó a vételár visszafizetésére kötelezett.⁶ A hellenisztikus egyiptomi jogról az i. sz. I—III. századból tömegesen fennmaradt adásvételi papiruszok alapján megállapíthatjuk, hogy az eladott rabszolgák visszaadásának lehetőségét csupán két betegség (epilepszia és lepra) esetére korlátozták, míg az igásállatok eladásánál a visszaadási lehetőséget teljesen kizárták.⁷

Az elsőként említett és leginkább archaikus, tehát a „kezdetekhez” legközelebb álló krétai jogterület anyagáról a következőkben részletesen szeretnénk szólni.

II.

A görög jogterület általában, különösen pedig Kréta archaikus feliratai nem tekinthetők közismert és széleskörűen használt materiának. Ezért talán nem felesleges szószaporítás, ha először arra szentelünk néhány sort, hogy a krétai, illetve konkrétan a gortyni feliratok feldolgozásának fontossága mellett érveljünk.

Egyrészt hivatkozhatunk arra, hogy Kréta kodifikációs törekvései már az ókorban is némi hírnévre tettek szert.⁸ Sőt, Sztrabon⁹ kifejezetten Gortynt¹⁰ említi, mint olyan poliszt, amely törvényműve révén emelkedett más városállamok fölé, és ebben a tekintetben még Knoszoszt is megelőzte. Maguk a gortyniak is sokra becsülték törvényeiket és nagy jelentőséget tulajdonítottak ismertté tételüknek. Erre utal az az Aelianus¹¹ elbeszélése által közvetített szokásuk, hogy törvényeiket dalba foglalták és zenekísérettel énekelték. Így mindenki, a gyerekek is könnyebben megtanulták azok szövegét és gondolkodásuk átitatódtott a törvény szellemével.¹²

Másrészt ezt a már saját korában is oly nagyra becsült gortyni kodifikációs tevékenységet a történelem szeszélye még nagyobb jelentőséggel ruházta fel. Véletlenül ugyanis éppen a gortyni törvényfeliratok kerültek elő a XIX. sz. nagy ásatási munkái során — méghozzá meglepő épségben és bőségben.¹³ Különböző korú és tárgyú feliratokat fedeztek fel, melyek közül az IC IV. 72. a legismertebb és a szakirodalom általában „Nagy Törvényként” (Grosses Gesetz, Great Code) emlegeti. Egy nagyobb összefüggő szövegrészről van szó, nevezetesen 12 kőtáblányi anyagról, mely magánjogi (elsősorban öröklésjogi) szabályokat tartalmaz. A felirat krétai dialektusban íródott, mindössze 18 betűs ABC-t alkalmazva. Keletkezési

⁶ E problémakör részletesebb feldolgozását I. Jakab É.: Az eladói kötelezettség esetei a görög jogban, Szeged 1989 (jegyzet).

⁷ Részletesen I. Jakab É.: Az áru rejtett fizikai hibáiért való helyállítás problematikája a hellenisztikus egyiptomi papiruszok anyagában, Antik Tanulmányok (megjelenés alatt).

⁸ L. Platon, Törvények I. 1., Sztrabon X. 476., Arist. Pol. II. 1274a — Minoszt és Rhadamanthyst híres és nagy törvényhozóként említik. Hasonlóan Aelianus VH II. 22. Aristoteles (Pol. II. 1271b) és Sztrabon (X. 481.) szerint Lykurgos is a krétai törvényekből gyűjtött tapasztalatokat. Lásd továbbá J. Kohler—E. Ziebarth: Das Stadtrecht von Gortyn, Göttingen 1912, 41—43. p.

⁹ Sztrabon X. 481.

¹⁰ Mint ismeretes, Gortyn Kréta egyik városállama volt — talán a második legfontosabb a sziget poliszai közül (Kohler—Ziebarth 41. p.). Már az Iliászban is találkozunk e polis nevével: „Dárdás Idomeneusz vezetője a krétaiaknak / kik Knoszoszt lakták, s jólépült — kőfalú Gortyst” (Homérosz, Iliász 2, 646.). Platon szerint (Törvények 708a) a Peloponnészoszról áttelepült acháiak alapították a várost, melyet a legtekintélyesebb krétai nemzetségek nevez. Jóval később, a rómaiak alatt Gortyn lett a sziget fővárosa, leírása Sztrabónnál is megtalálható (X. 476.).

¹¹ Aelianus VH II. 39.

¹² Hasonlóan számol be Cicero (de leg. II. 4.) a római XII t. t. jelentőségéről a gyermekek oktatásában.

¹³ Az ásatásokról és a feliratok megtalálásának történetéről átfogó ismertetést nyújt R. F. Willeis: The Law Code of Gortyn, Berlin 1967, 3 és k. p.

idejét a szakirodalom a stílus, a betűk formája és a jogi tartalom alapján az i. e. V. sz. elejére teszi.¹⁴

A gortyni feliratok érdekessége, hogy a krétai társadalmi-gazdasági fejlődés zártsága, egyedisége és relatív megkésztettség miatt a jogfejlődés olyan archaikus korszakába engednek betekintést, amelyről egyébként — egész ókortörténeti anyagunkban — alig vagy igen csekély információval rendelkezünk. Ráadásul a feliratanyag közvetlen, így feltétlenül hiteles anyagot kínál, míg egyébként csak igen áttételes irodalmi utalásokból rendelkezünk hasonló archaikus kodifikációkat illetően információkkal. A gortyni „Great Code” keletkezési idejét Willets¹⁵ az archaikus jog hanyatlásának és a fejlett jog kialakulásának korszakaként jellemzi. Kétségtelen, hogy egy erősen kazuista, tulajdon- és öröklési jogában kimondottan archaikus állapotokat tükröző kodifikációt ismerhetünk meg a Nagy Törvényből.

Témánk, az eladói kellékszavatosság szempontjából több okból is indokolt tehát, hogy a gortyni törvények anyagát kutatási tárgyunkká tegyük: egyrészt csak ennek segítségével alkothatunk képet a viszonylag elkülönült és ezért feltehetően specifikus fejlődéssel bíró krétai kisvárosi jog korabeli fejlettségi fokáról. Másrészt eredményeinket összehasonlítási bázisként használhatjuk, és a görög, illetve ókori jogrendszerek archaikus korszakára következtetéseket vonhatunk le belőle, hiszen más poliszok (pl. Athén, Abdera) korai magánjogi viszonyairól témánk vonatkozásában semmilyen forrásokkal sem rendelkezünk.¹⁶ A gortyni feliratok tehát mind a görög, mind az egyetemes európai jogtörténet vonatkozásában hiányzó láncszemek pótlására használhatók fel.

Végül egy olyan érvet kell ismertetnünk, mely a fenti általános indokokon túl kifejezetten témánk szempontjából bír jelentőséggel. Nevezetesen két gortyni felirattöredéket a szakirodalomban immáron száz éve úgy tartanak számon, mint az eladott rabszolga rejtett hibájáért való eladói helytállás talán legősibb törvényi szabályozását.

III.

A következőkben ezen adásvételi előírásokat tartalmazó két feliratot elemzünk.

A Nagy Törvényben (IC IV. 72. col. VII. 10—15) egy olyan rendelkezés található, amely rabszolgák eladására vonatkozó szabályt tartalmaz. Ezt a szakirodalomban szinte kivétel nélkül úgy interpretálják, mint az eladói kellékszavatosság első megnyilvánulását a görög jogfejlődés még archaikus korszakában: a rabszolga eladója a törvény által előírt határidőn belül (60 nap) köteles helytállni azokért a deliktumokért, amelyeket az eladott rabszolga akár a szerződéskötés előtt, akár azután ezen 60 napon belül esetleg elkövetett. Azaz, amennyiben a megvásárolt rabszolga deliktumot követett vagy követ el, a vevő emiatt bizonyos visszaadási joggal élhet. E magyarázat alátámasztására rendszerint felhasználnak a szerzők egy feltehetően még kb. 50—100 évvel korábbi másik feliratot is (IC IV. 41. col. VII. 1—19: „Északi fali felirat”), mely nagyrészt egyező szóhasználatú szöveget tartalmaz az eladók eladása esetére.

A két felirattöredék egymásra épülő interpretációját helyesnek véljük és a későbbiekben szintén élni kívánunk vele. Az összekapcsolt elemzés lehetőségét támasztják alá a Nagy Törvény keletkezési módjáról vallott elméletek is. A Kohler—Ziebarth¹⁷ kiadás amellet foglalt állást, hogy a Nagy Törvény korrekciós jellegű alkotás, mely a korábbi szórványos törvény-

¹⁴ Willets 8. p.

¹⁵ Willets 8. p.

¹⁶ Az ókori jogrendszerek közötti jogösszehasonlítás elméleti megalapozását lásd Hamza G.: Jogösszehasonlítás és antikvitás, Budapest 1985.

¹⁷ Kohler—Ziebarth 42—43. p.

hozási produktumokat kiegészíti, ill. módosítja, de semmiképpen sem tekinthető önálló, átfogó kodifikációnak. Az újabb irodalomban viszont pl. Gagarin¹⁸ tagadja ezt az elméletet és az önálló kazuista szabályozás elképzelése mellett foglal állást. A gortyni felirattöredékek elérhető anyagának áttekintése alapján egy olyan hipotézis tűnik inkább valószínűnek, mely e két ellentétes nézet között helyezkedik el. A más-más időben keletkezett törvények anyaga ugyanis sokszor egymásra épül abban az értelemben, hogy a később keletkezett szabály ismertnek tételezi a már létezőket — ezért a később keletkezett törvény szövege sokszor szembeszökően hiányos és ezért homályos is, hisz csupán az előzményével, a korábbi azonos vagy hasonló tárgyú másik szabállyal együtt válik érthetővé. Ez a Gagarin által képviselt hipotézis ellen szól. Ugyanakkor a Kohler—Ziebarth kiadásban jelzett korrekciókra sem találtunk példát. A gortyni joganyagot tehát talán úgy jellemezhetnénk, hogy időrendben ugyan egymás utáni, de általában pusztán egymás mellett álló kazuista szabályozásról van szó, amelyben az újabb normák a felmerülő új életviszonyokra jelentenek jogi választ, és megoldásaikat sokszor technikailag (azaz elsősorban eljárásjogiilag) a már létező és valamilyen tekintetben analógnak tekinthető szabályokra alapozzák.

IV.

A következőkben ismertetjük a hagyományos interpretációt és rámutatunk annak ellentmondásos pontjaira.¹⁹

„A” felirat: IC. IV. 72. col. VII. 10—15.

¹⁰ Α[ι]κ' ἔκς ἀγ-
ορᾶς πρ[ι]άμενος δῶλον μὲ π-
εραίοσει τᾶν Γεκσέκοντ' ἀμ-
ερᾶν, αἷ τινά κα πρόθ' ἀδικέ-
κει ἔ ὕστερον, τοῖ πεπαμὲν-
¹⁵ οἰ ἔνδικον ἔμεν.

Ha valaki a piacról vesz rabszolgát és 60 napon belül nem bontja fel a vételt, abban az esetben, ha a rabszolga a vétel előtt valakivel szemben jogtalanságot követett el vagy ezt később teszi, a vevő legyen felelős²⁰.

IC IV. 41. col. VII. 1—19.

¹ κρήματα ἐπ[ι]αὸν ἐπι-
διόμεν[ον ἦ] ἐπελεύσαντα...
...τόμ πριάμ-
ενον [τοῖς μεμπ]ο[μὲν
οἰς] τ[ὸν] κρημάτων τὰν

A férfi, aki a jószágot a templomhoz hajtja vagy viszi...

A vevő köteles azoknak, akik a jószágot visszakövetelik, a pénzbüntetést, úgy ahogy az a törvényben rögzítve van, kifizetni és

¹⁸ M. Gagarin: *Early Greek Law*, University of California Press 1986. 96. és k., 138. és k. p.

¹⁹ A feliratok fontosabb kiadásai, illetve feldolgozásai, amelyeket az elemzésnél felhasználtunk, a következők: R. Darest: *Recueil des inscriptions juridiques grecques I*, Paris 1895; F. Bücheler—E. Zitelmann: *Das Recht von Gortyn*, Frankfurt 1885; F. Bechtel: *SGDI III/2. 4991*; J. Kohler—E. Ziebarth: *Das Stadtrecht von Gortyn*, Göttingen 1912; M. Guarducci: *Kommentar IC IV. 41. col. VII. és IC IV. 72. col. VII.*; J. és Th. Baunack: *Die Inschrift von Gortyn*, Göttingen 1912; F. Pringsheim: *The Greek Law of Sale*, Weimar 1950; R. F. Willets: *The Law of Law Code of Gortyn*, Berlin 1967.

²⁰ A fordítást a Kohler—Ziebarth kiadásból idéztük (17. p.). Lényegében ugyanúgy fordít Daresté (367. p.) és a legújabb kiadásban Willets (45. p.) is. Csupán a Baunack-kiadás kockázatot némileg eltérő interpretációt: „Wenn jemand einen Sklaven, den er vom Markte gekauft hat, nicht nach auswärts verhandelt binnen sechzig Tagen, so soll, wenn (dieser) sich gegen jemand vor — oder hinterher vergangen hat, gegen denjenigen, der (ihn) erworben hat, Klage abhängig gemacht werden” (108. p.).

10 ἄτα[ν] κατ[ι] σστά[μ]ην, ἀ-
 ι Φεκάστο ἔγρατται, κ-
 αὶ τὸν ἄνδρ' αὐτ[ὸν] ἐπι-
 το[ί]ς [μ] εμπομένοις τ-
 ὄν κρημάτων ἡμην, αἱ κ
 15 α μὴ περαιόσει ἢ κα πρία-
 ται ἐν ταῖς τριάκοντ' ἀμέ-
 ραις. αἱ δέ κα συνγνῶντι τ
 ἄν δέκ' ἀμερῶν μὴ περαιό[σ
 η]ν, ἀνδοκᾶν δὲ καί...

a férfi feleljen személyével azok felé, akik a vagyontárgyakat visszakövetelik, ha a vevő 30 napon belül a vételt nem bontja fel. Ha pedig 10 napon belül megegyeznek, hogy nem bontják fel (a vételt), hanem kezességet...²¹

Az imént idézett nemzetközi szakirodalom mellett egyetlen magyar szövegkiadásról, helyesebben fordításról van tudomásunk, mely szóhasználatára alapján ítélve talán a Baunack-féle kiadásra épül: „Ha valaki a piacról rabszolgát vesz, és hatvan napon belül nem teljesíti a vásárt, és az valakivel előbb vagy később jogtalanságot követ el, a régi gazda feleljen érte”²².

E fordítások tehát egyértelműen az eladói kellékszavatosság körébe sorolják mindkét felirat tartalmát. Szerintük az adásvétel a vevő bizonyos törvényes határidőn (60, illetve 30 nap) belül felbonthatta és a megvásárolt rabszolgát, illetve állatot visszaadhatta arra hivatkozva, hogy az egy harmadik személynek az adásvétel előtt, illetve az adásvétel után, de a törvényi határidőn belül kárt okozott. Ha a vevő e határidőn belül elmulasztja a visszaadást, akkor a későbbiekben ő köteles helytállni a deliktumokért²³.

A fent ismertetett hagyományos interpretációval kapcsolatban azonban alapos kételyek merülnek fel. Egyrészt a Gortynból fennmaradt feliratok quasi teljes anyagát át tanulmányozva nem tűnik hihetőnek, hogy eladói kellékszavatossági problémák egyáltalán jogi szabályozásra kerültek volna. A feliratok erősen kazuista és archaikus társadalmi-gazdasági viszonyokat tükröző normarendszerbe engednek betekintést. A szabályozás általános fejlettségi szintje arra utal, hogy inkább a patriarchális házközösség status-kérdéseit szem előtt tartó, és nem az „áruccsere” szabályozására törekvő normákat rögzítettek. A statuson alapuló társadalmi-jogi berendezkedéstől pedig évszázadokig tartó hosszú út vezet a contractus-eszme (és az eladói helytállás) kialakulásáig²⁴. Másrészt, amennyiben a jogfejlődés az ókorban olyan fejlettségi szintre jutott, hogy jelentőségre tett szert a piaci áruforgalom biztonságának garantálása, még akkor sem tipikus ennek absztrakt törvényi szintű megjelenítése. A piacon eladott áruk hibátlan és nem-hamis voltáért való helytállást ugyanis általában a piacfelügyelő (agoranomosz, illetve aedilis curulis) kényszerítette ki bírságolási hatalma

²¹ Ford. Kohler—Ziebarth 31. p. Az előző felirathoz hasonlóan itt is minden kiadásban e tradicionális fordítást találjuk: *Dareste* 397. p., *Guarducci*, Kommentar IC IV. 72. col. VII. 10—15. p., *Bechiel* SGDI III/2. 4998., *Willeis* pedig csak utal e szövegre az előző felirat fordításában.

²² *Kapitánffy* I.—*Tegyey* I., A gortyni törvények, Antik Tanulmányok 2/1955.

²³ A tulajdonos ezen szubszidiárius felelősségét a római jogból jól ismerjük, és valószínűleg azonos tartalommal élt a görög jogterületen is. Ennek megfelelően ha a hatalomalatti személy (családgyermek vagy rabszolga) kívülállónak jogellenesen kárt okozott (delictum), akkor ebből eredően a hatalomfőt kártérítési felelősség (noxális felelősség) terhelte. A sértett a hatalomfővel szemben indíthatott keresetet. A per során a hatalomfő választhatott: vagy kifizeti a bírságot, vagy kiadja (átadja) az elkövetőt a sértettnek. A cselekményből eredően azonban a primer felelősség a hatalomalattit terheli, és a sértett csak azért nem fordulhatott közvetlenül ellene, mert a „Hausverband”-hoz tartozóként a hatalomfő védelme és potestasa alatt állott. Ugyanakkor a hatalomalatti primer felelősségét mutatja az a tény, hogy ha a tettes felszabadult, akkor már személyesen ellene lehetett keresetet indítani. Ha pedig a hatalomfő eladta a rabszolga-tettet, akkor már csak a vevő, az új hatalomfő ellen indítható a kereset (noxia caput sequitur elve). Részletesebben lásd *M. Kaser* RPR I, München 1975, 145. p.

²⁴ *H. S. Maine*, Az ősi jog, Budapest 1988. 225. és k. p.

segítségével²⁵. Ennek kodifikálása, főleg pedig egy status-kérdésekkel foglalkozó kódexbe való felvétele indokolatlannak és valószínűtlennek látszik. Harmadrészt némileg ellentmondásos maga az „A” felirat is a fenti fordítás szerint. Szembetűnő ugyanis és semmilyen antik jogrendszer párhuzamos megoldásával sem igazolható a fordítás szövege: nevezetesen az, hogy a rabszolga egyaránt visszaadható a vevő által, akár az adásvétel előtt, akár utána — 60 napon belül — követte el a károkozást. Ez ugyanis azt jelenti, hogy az eladó nemcsak azért köteles 60 napig helytállni, hogy az eladáskor (átadáskor) a rabszolgával együtt nem ruházott át valamilyen kártérítési kötelezettséget, hanem egy rövid (60 napos) határidőn belül quasi a rabszolga „jelleméért” is felelnie kell: quasi azért, hogy a rabszolga nem hajlamos a károkozásokra.

Ilyen terjedelmű noxális felelősséggel egyrészt egyik ókori jogrendszerben sem lehet találkozni. Másrészt a „lelki hibáért”, azaz az eladott rabszolga esetleges jellembeli hiányságiért való helytállás a jogfejlődés már fejlettebb szintjén szokott jelentkezni.

V.

Ezen kételyeim hatására megkíséreltem valamilyen alternatív interpretációt konstruálni, mellyel mindkét felirat szövege megnyugtatóan megmagyarázható. Úgy éreztem, hogy el kell vetnem a redhibitio lehetőségét. A két felirat szövegében csupán egyetlen — azonos — olyan szó van, amely a fenti redhibitíóként való értelmezést megalapozza: «περαιώσει». Ezért ezen ige eltérő fordítási lehetőségeit kerestem először. Miután itt alternatív megoldások merültek fel, következő lépésként az összes gortyni felirat áttanulmányozásával a valószínűnek mutató szövegösszefüggés alapján próbáltam választani a fordítási alternatívák között. Eredményként egy új fordítási variációt állítottam fel, mely a fenti követelmények szerint a korábbinál — számomra — valószínűbbnek tűnik. Egyébként a kutatást igen nehezíti teszi az a tény, hogy az adott korra vonatkozóan nagyon kevés információval rendelkezünk. Az említett feliratokon kívül semmilyen írásos anyag nem áll rendelkezésünkre.

A. Először vizsgáljuk meg, milyen jelentésekkel ruházható fel a kérdéses «περαιώσει» ige, hisz — amint azt fent már említettük — az eltérő interpretáció kulcsa ezen ige alternatív jelentésárnyalatainak felhasználása lehet.

A fent idézett német, francia, illetve angol nyelvű kiadásokban a következő fordításokkal találkozunk: „den Kauf rückgängig macht”²⁶, illetve „den Sklaven zurückverkauft”²⁷. A szótárak azonban az ige alapjelentéseként a „hinüberfahren, hinüberliefern, übersetzen”²⁸ szinonimákat jelölik meg. A hivatkozott antik források nagy részében az ige ezen jelentésében szerepel²⁹. Ennek megfelelően modern szótáraink is elsősorban ezt a jelentést tulajdonítják az igének. Ugyanakkor további lehetséges jelentésárnyalatként számos szótár a «περαιώω» igével teszi egyenlővé a «περαιώω»-t³⁰.

²⁵ Lásd részletesebben *Jakab É.*: A komerciális csere állami kontrolljának megnyilvánulása az agóranomosok piacrendészeti tevékenységében az i. e. V—IV. századi Athénban, *Acta Jur. et Pol.* XXXVIII/1988. Szeged.

²⁶ *Kohler—Ziebarth* 19., 31. p., hasonlóan *Guarducci*, *Kommentár az IC IV. 41. col. VII. 1—19-hez*, illetve az *IC IV. 72. col. VII. 10—15-höz*, valamint *Bechtel*, *SGDI III/2. 4991., 4998.*, *Büchler—Zitelmann* 30., p., *Willets*, *The Law Code ... 45. p.*, *F. Pringsheim*, *The Greek Law of Sale* Weimar 1950, 451. p.

²⁷ *R. Metzger*: *Untersuchungen zum Haftungs- und Vermögensrecht von Gortyn*, Basel 1973. 82. p.

²⁸ Vö. „to pass, across” a *Liddell—Scott* szótár szerint. Hasonló jelentéseket találunk a *Thesaurus Graecae Linguae* (Paris, 1842—1847) vonatkozó címszavánál is.

²⁹ Így pl. *Thukyd.* 1.5., 4.121., 6.34., *Polyb.* 1.11.9., 1.166., 3.113.6., *Plut. Mer.* 196C, *Aristoph.* *Ram.* 138., *Plat. Axioch.* 368 B, *Xenoph. Anab.* 7.2.12., *Lukian.* *De Luctu* 5.

³⁰ Vö. *Liddell—Scott, Thesaurus...*

Említésre méltó továbbá az a körülmény, hogy a «περαιώω» ige első jelentésárnyalatát a régebbi források képviselik, illetve tanúsítják. Ugyanakkor a későbbi (hellenisztikus vagy posztklasszikus római kori) görög irodalmi szövegekre hivatkozva tulajdonítják e szótárak a második jelentésárnyalatot az igének. Ezt a jelentésmódosulási feltevéseünket látszik alátámasztani továbbá az a tény, hogy a római uralom idején vagy a bizánci korszakban (illetve korszakról) készült — ókori vagy modern — szótárakban általában csupán a «περαιίνω» igét találjuk meg, melynek jelentése: „beenden, vollenden, zum Ende bringen”³¹. Néhány szótár megemlíti a «περαιώω» formát is, de jelentését azonosnak tekinti a «περαιίνω» jelentésével³².

A fentiek alapján feltételezhető, hogy a «περαιώω» ige egészen az i. e. III—II. századig szinte kizárólag csak konkrét helyváltoztatást jelölő jelentéssel bírt — ahogyan ezt a hivatkozott antik források, a történetírók munkái tükrözik. Később azonban átvitt értelemben is használni kezdték az igét, és így jelentése a «περαιίνω» jelentésárnyalataival összemosódott. Azaz sokáig két önálló és eltérő jelentéssel bíró ige volt a kettő, majd a nyelv átalakulási folyamatában a «περαιώω» helyváltoztatást jelölő értelme kikopott a nyelvhasználatból, és a «περαιίνω»-val megegyező átvitt értelmű jelentést vett fel. A posztklasszikus, illetve bizánci korban ez a hasonulási folyamat azt eredményezte, hogy a «περαιώω» szinte kikopott a gyakorlatból, és korábbi helyváltoztatási értelme feledésbe merült. Következésképpen a szótárak meg sem említik, vagy azonosítják a «περαιίνω» igével.

A gortyni törvények múlt századi kiadásainál a fordítók feltehetően az ige későbbi jelentésárnyalatából indultak ki, és a «περαιίνω»-val azonosítva annak alapjelentését próbálták a szövegbe beépíteni. Ehhez hasonlóan járt el a magyar kiadás is: a szerzők (Kapitánffy—Tegyey) az ige első jelentését vették csak figyelembe³³. E szó szerinti fordításnak azonban az a problémája, hogy jogilag sehogyan sem értelmezhető.

A már idézett német, illetve francia fordítások ezért azután nem az alapjelentés szerinti fordításban adták vissza a szöveget, hanem megpróbálták olyan szinonimákat keresni, amelyekkel a szöveg jogilag is értelmezhetővé válik. Így jutottak el a „visszaeladáshoz”, illetve a vétel felbontásához.

Ezzel szemben mi azt javasoljuk, hogy térjünk vissza a «περαιώω» igéhez és annak a legkorábbi források által közvetített szó szerinti fordításához.

Ezen ötletünk igazolás érdekében áttekintjük, hogy a Nagy Törvényben a kérdéses szó milyen formákban és milyen jelentéssel — illetve milyen fordításokkal — fordul elő. Vizsgálódásaink eredményeként olyan változatokban reménykedünk, melyek a fentiekben kifejtett gondolatmenetünket alátámasztják.

A Nagy Törvényben szavunk (illetve a szótő) többféle nyelvtani alakban is felbukkan: «πέρανδε» VI. 46—47.; «περαιώσει» VII. 11—12.; «πέρεϊ» III. 4., V. 37.; «πέροι» III. 2., 23., 30., 43.; «πέραι, illetve «πέραν» IX. 44. A korai szövegkiadások fordítási megoldásaiban érdekes folyamatot figyelhetünk meg. J. és Th. Baunack³⁴ még erősen a szó szerinti jelentésnél marad, mégpedig a «περαιώω» ige helyváltoztatási értelmét figyelembe véve. Bücheler és Zitelmann³⁵ azonban már úgy jártak el, hogy néhány esetben megtartották a szó alapjelentését, máshol viszont — nyilván a jogból kiinduló interpretációs preudiciumuk hatá-

³¹ Vö. G. W. H. Lampe, *A Patristic Greek Lexicon*, Oxford 1961.: «περαινω = fulfill, limit».

³² Így pl. E. A. Sophokles, *Greek Lexicon of the Roman and Byzantine Periods*, New York 1900: «περαιώω = περαιίνω = to bring to an end, to finish, end, complete».

³³ Kapitánffy—Tegyey 302. és 306. p.

³⁴ Idézett művükben az alábbi fordításokat alkalmazzák: VII. 11/12.: „nach dem Ausland verhandelt”, III. 2., 4., illetve V. 37.: „wegträgt, wegführt”, III. 23., 30., 43.: „wegnimmt”.

³⁵ Idézett művükben az alábbi esetekben megtartják a konkrét, szó szerinti fordítást: III. 4., V. 37., III. 2., 23., 30., 43.: „wegträgt”; másutt viszont átvitt értelmű szinonimát keresnek: VII. 11/12.: „Ziel setzen lässt”, IX. 44.: „mit ziel ... und auf Ziel...”.

sára — eltérő variációkat részesítettek előnyben. A későbbi kiadásokban pedig — talán először Dareste-nél³⁶ rögzíthetően — a római jog redhibíciójának analógiájára kísérlik meg az interpretációt. Ezzel azonban mindkét fent említett ige alapjelentésétől lényegesen eltávolodtak, és nehezen bizonyítható átvitt értelmet tulajdonítottak egy szónak, melynek hasonló értelmű használatát nem tudták más antik forrásokkal alátámasztani. Ezenkívül szépséghibája megoldásuknak az is, hogy más jogrendszerből vett analógia alapján oldottak meg egy problémát, holott korabeli adatokkal nem támasztható alá az a feltevésük, hogy a redhibíció intézménye már ismert lett volna az i. e. VI—V. századi gortyni kisvárosi jogban. Ezen ellentmondások ellenére a gortyni törvények minden újabb kiadásában, illetve kommentárjában ragaszkodtak a szerzők ehhez az interpretációhoz³⁷.

Ezzel szemben a következőkben megpróbálunk a két felírra — a «*περαιώσει*» ige eltérő fordításával — alternatív interpretációt nyújtani. Először kísérletezzünk a szó szerinti („hinüberfahren, hinüberliefern, übersetzen”) fordítással. Ezt alapul véve a két szövegre a következő értelmezés válik lehetségessé (a görög szöveget nem ismétljük meg, csak a magyar fordítást közöljük):

„A” felírat (IC IV. 72. col. VII. 10—15.): „Ha a piactérről vásárló a rabszolgát nem szállítja a tulsó partra (a határon túl, külföldre) hatvan napig, ha az kárt okozott előbb vagy utóbb, a birtokos (vevő) legyen felelős.”

„B” felírat (IC IV. 41. col. VII. 1—19.): „A vevő köteles a kártérítésért perlóknak a bírságot fizetni, ahogy irva van, vagy a rabszolga maga a kártérítésért perlóknél legyen, ha nem szállítja el (külföldre, a határon túlra) a vételt követő harminc napon belül. Ha pedig hozzájárulnak (megegyeznek), hogy tíz napon belül nem szállítja el, kezeset és...”³⁸

A fenti fordítások értelmében a vevő tehát csak akkor felel a vásárolt rabszolga által elkövetett deliktumért, ha bizonyos törvényi határidőn belül nem ad túl a rabszolgán. A másik oldalról megközelítve a kérdést: amennyiben a piactéren vásárolt rabszolgát a vevő még bizonyos törvényben rögzített határidőn belül (hatvan, illetve harminc nap) továbbeladja, akkor nem kötelezhető helyállásra a rabszolga által elkövetett károk miatt. Ilyen szabályozás esetén tulajdonképpen a *nox a caput sequitur* elve alól tenne egy kivételt a törvény: nem érvényesülne a főszabály a közvetítő kereskedelem esetén. Ez a hipotézis tehát államilag szervezett, de legalábbis preferált rabszolgakereskedelmet tételez fel, ahol a rabszolgakereskedők érdekében az általános helyállási kötelezettséget törvényileg áttörik. Hipotézisünk tetszetős, és alátámasztásként hivatkozhatunk a modern gazdaságtörténeti kutatásokra³⁹, amelyek rámutattak, hogy az ókorban a külső és a belső piac — gazdaságilag és a szabályozást tekintve egyaránt — élesen elkülönült egymástól. Feltevésünk szépséghibája azonban, hogy az elképzelt élénk és fejlett rabszolgakereskedelmet éppen a korabeli Krétára, illetve Gortynra sehogyan sem tudjuk bizonyítani. Hérodotosz⁴⁰ tudósít ugyan a krétaiak kiterjedt kalóztevékenységéről, mely valószínűleg a rabszolgakereskedelmet is felölelte. Egyetlen forrást azonban nem általánosíthatunk. A későbbi hellenisztikus időszak vonatkozásában már bővebben rendelkezünk felírtos emlékekkel⁴¹ — bár a rabszolgakereskedelem központja ekkor sem Krétán, hanem más görög szigeteken (Delos, Chios) virág-

³⁶ „A” felírat 11/12.: „n’e pas resilie”, illetve „B” felírat 15.: „ne resilie”, 18.: „ne pas resilier...”

³⁷ Lásd pl. *Bechtel, Willets, Metzger* idézett műveit.

³⁸ Némileg hasonló fordítást ad a szakirodalomban *Bechtel*, SGDI III/2. 4998.

³⁹ Pl. *W. Westermann*, *The Slave Systems of Greek and Roman Antiquity*, Philadelphia 1955., *Polányi K.*, *Az archaikus társadalom és a gazdasági szemlélet*, Budapest 1976., *Polányi K.*, *Ökonomie und Gesellschaft*, München 1979., *Polányi K.*, *Kereskedelem, piacok és pénz az ókori Görögországban*, Budapest 1984.

⁴⁰ *Herod* 3.59.

⁴¹ *A. Petropoulou*, *Beiträge zur Wirtschafts- und Gesellschaftsgeschichte Kretas in hellenistischer Zeit*, Frankfurt am Main 1985.

zott. Ezeket az információkat semmiképpen sem vetíthetjük vissza egy olyan korszakra, amikor — éppen a gortyni feliratok anyagából következtethetően — még kimondottan archaikus társadalmi-gazdasági viszonyok uralkodtak a szigeten, illetve a kisvárosban.

A hézagos bizonyítási lehetőségek, illetve azon tény alapján, hogy a két kérdéses felirat szövege sem magyarázható meg ellentmondásoktól mentesen ezen alternatíva alapján, sajnos arra kényszerülünk, hogy első ötletünket elveszük.

VI.

A szorosan vett szó szerinti fordítás elvetése után megkíséreljük, hogy ettől csak kicsit eltávolodva keressünk újabb alternatív interpretációs lehetőségeket. Intuíciók gyűjtése végett áttekintjük, hogy két feliratunk milyen szöveggörnyezetbe ágyazva jelentkezik. Mivel az archeológusok véleménye szerint az IC IV. 41. col. VII. 1—19. (általunk „B”-vel jelzett) felirat a korábbi eredetű, vizsgálódásunkat ennél kezdjük:

1. „B” felirat. A felirat az ún. „Északi fal” szövegtöredékei között található. Mellette olyan normákat, előírásokat olvashatunk, amelyek a tulajdonos megkárosításának különböző tényállásait rögzítik. Talán nem felesleges kitérő, ha a következőkben röviden foglalkozunk ezekkel a feliratokkal, és a Kohler—Ziebarth kiadás⁴² alapján a szöveget magyar fordításban közöljük:

IC IV. 41. col. I, 1—16.

ἐπὶ τῷ-
1 ἀδι[κη]θέντι ἡμῶν,
[αἰ] κα λῆι, τὸ [Fὸν] αὐτ-
2 ὸ δόμῳ, τὸ δὲ κῆνο ἔ-
5 κεν, αἰ κά Foi μὴ λῆι
δεκσάθθαι, τὸ ἄπλο-
ο ν τεισῆται. αἰ δέ
κα μὴ ἐπιδήται τὸ π-
αροθὲν ἢ μὴ ἐπελεύ-
10 σαι τὸ τετρακός ἢ μὴ
δείκσει αἰ ἔγρ(α)τται,
μὲ ἔνδικον ἢ(μ)ην. αἰ
δέ κα σὺς καρταῖπο-
ς παρόσει ἢ κατασκέ-
15 νηι, τὸν τε σὺν ἐπὶ τοι
πάσσαι ἡμῶν ὁ κ'ἦι τ-
ὸ καρταῖπος καὶ το...

A károsultnál legyen. Ha akarja, adja neki a saját állatát és kapja meg ezt. Ha azonban ő (a károsult) nem akarja elfogadni, akkor fizesse meg az egyszeres értékét. Ha pedig a károsult állatot nem hajtja oda vagy az elpusztultat nem viszi oda vagy nem mutatja meg a törvényi előírás szerint, ne legyen jogigénye.

Ha pedig egy patás állatot vadkan megsebez vagy megöl, akkor legyen a vadkan a patás állat tulajdonosáé, és...

Ez a tábla az állatkárok esetét tárgyalja: ha valamelyik állatot idegen állat (vagy ember?) megsebesíti vagy megöli, a tulajdonos kártérítést vagy egy ugyanolyan másik állat adását követelheti. A kártérítési követelésnek, illetve az eljárásnak azonban van egy elengedhetetlen feltétele: a tulajdonos köteles felmutatni a sebesült vagy döglött állatot az ítékezés helyén! Erre a törvényi előírásra utal „B” feliratunk is, ezért az alábbiakban a felirat interpretálása során még visszatérünk e körülményre.

⁴² Kohler—Ziebarth 28—31. p.

IC IV. 41. col. II.

1 ται, τὸ *Ἴσιον* κατασ/τασεῖ
 ἵππον δὲ κ[ῆ]μ[ί]ο[ν] κ'
 ὄνον τὸ μὲν//νυατὸν ἐπιδί-
 εθαι / αἱ ἔγρατται αἱ δὲ κα
 5 τετνάκη ἢ μὴ νυ-
 ατὸν ἢ (ἦ) ἐπιδίεθθαι,
 καλῆν ἀντὶ μαϊτῶ[ρ]-
 ον δυὸν ἐν ταῖς πέν-
 τε αἱ δεικσεῖ ὁπῆ κ'
 10 ἦ, κὸρκιότερον ἤμη-
 ν αὐτὸν καὶ τὸνς μα-
 ιτόρανς αἱ ἐπεδίετ-
 ο ἢ ἐπήλευσε ἢ ἐκάλη
 δεικσίον. κύνανς / ἀπαμπαιομένο

A szövegből számunkra az a rész fontos, amely megerősíti a *felmutatás* szigorú törvényi előírását. A két felirattörödédek alapján bizonyosak lehetünk abban, hogy a sérült vagy döglött állatnak a bíró (illetve más igazságszolgáltatást végző személy) előtti felmutatása volt az eljárást beindító, a kártérítési igényt bejelentő mozzanat. Annyira fontos, illetve elengedhetetlen volt e „felmutatás” — a sértett csak így tudta bizonyítani a károkozás tényét és kárának mértékét — hogy ha valamiért lehetetlen volt a tetem odacipelése (pl. egy mély szakadékba zuhant vagy más nehezen megközelíthető helyen volt stb...), akkor két tanú előtt kellett öt napon belül megmutatni, mégpedig azon a helyen, ahol feküdt.

IC IV. 41. col. III.

1 ...[αἱ μὲν κ'ἀμπό-
 τεροι ἔπον[ται] οἱ ἀ[λ]-
 οῖοι, μ[ῆ]ἔνδικον ἤμη-
 ἦν. αἱ δὲ κα μ[ῆ] ἀμπότ-
 5 εροι, ὃ [δεκσάμ] ενος τὰ-
 ν ἀπλόον [τ]ι[μὰ]ν κατα-
 στασ[εῖ]. αἱ κα τετ-
 ράπος ἢ ὄνν[ι]θα παρ-
 καταθ[ε]μένοι ἢ κρη-
 10 σάμενος ἢ [ἀλ]λαῖ δε-
 κσάμ[ενο]ς μὴ νυατ-
 ὸς εἴη αὐτ[ὸν] ἀ[ποδόμ]-
 ἦν, τὸ ἀ[πλ]όον κατασ-
 τασεῖ. αἱ δ[έ] κ'ἐ[πι] τῶι δίκαι
 15 [μο]λίον ἐκσαννήσεται, δι[πλ]εῖ κατ-
 αστάσ[αι] κ[α]ὶ θέμημ πόλι...

A szöveg először az idegen kutyák által, illetve az idegen kutyákban okozott károkat rendezi, majd a letétbe (megőrzésre) átadott állat kiadásának megtagadása, illetve lehetetlenülése esetére rendezi a felelősségi, illetve kártérítési szabályokat. Témánk szempontjából figyelmet érdemlő információ, hogy itt is állatkárokról van szó. A peres eljárás menete minl den bizonyonnyal azonos a fent leírtakkal.

...ugyanazt az árat fizesse meg...

De a lovat, öszvért vagy szamarat lehető- ség szerint oda kell hajtani a törvényi előírásnak megfelelően.

Ha pedig elpusztult (az állat) vagy lehet- tetlen odahajtani, két tanú előtt 5 napon belül szólítsa fel őt, hogy az állatot mu- tassa meg, ahol fekszik. Arról pedig, hogy odahajtotta vagy odavitte vagy felszólí- totta, hogy mutassa meg, maga és a tanúk esküre kötelesek...

Ha pedig mindkét (kutya) követi, ne legyen keresete, de ha nem mindkettő, úgy az, aki megkapta, fizesse meg az egyszeres árat.

Ha valaki annak, aki neki patás állatot vagy szárnyast megőrzésre vagy haszná- latra átadott vagy máshogy rábizott, az állatot nem tudja visszaadni, fizesse meg az egyszeres értékét. De ha bíróság előtt perel és tagadja a dolgot, úgy a két- szeres értékét térítse meg és a városnak fizessen...

IC IV. 41. col. IV.

- ¹ περονδ... δοντι τετραπλεῖ.
 ὅτι δέ κά τις ἀτόν
 [ἀ] ποδοῖ σομελές, τὸ ἀ-
 πλόον καταστασεῖ.
⁵ τὸν δὲ Φοικέα τὸν ἐπι-
 ιδιόμενον μὴ ἀποδο-
 θθαί μήτε ναεύοντα
 μήτ' ἢ κ' ἀπελθῆι τῷ ἐν-
 ιαντῷ. αἰ δέ κα κοσμί-
¹⁰ οντος ἢ ὁ επιδιόμε-
 νος, μὴ ἀποδοθῆαι ἄς κ-
 α κοσμῆι μηδ ἢ κ' ἀπέ-
 λοῖ τῷ ἐνιαυτῷ. αἰ δ
 ε κα πρὸ τῷ κρόνο ἀπο-
¹⁵ δῶται, νικῆθῃο. ἀμπι
 δὲ τὸν κρόνον ὀμνύ

A szövegben tárgyalt normák mélyebb elemzésére nem kívánunk kitérni, mert nem tartozik szorosan témánkhoz. Számunkra annyi érdekes, hogy az állatkárok felsorolása után a felirat áttér a hatalomalatti (τὸν δὲ Φοικέα = Häusler) rabszolga vagy valamely más függőségben élő személlyel kapcsolatos tényállásokra, amelyek valamilyen módon szintén a tulajdonost károsítják. Itt, úgy tűnik, a rabszolga (illetve esetleg adósrabszolga) szökésével kapcsolatos szabályokat összegzik. Figyelmet érdemel az a körülmény, hogy a szökött személy eladására csak korlátozottan kerülhet sor.

IC IV. 41. col. V.

- ¹ ντα κρίνεν τὸν δικαστάν
 ... τιςασ ν.α/ῖ δέ
 κα μὴ ὀμῶσει, τὸ ἀπλ-
 ον καταστασεῖ,
⁵ αἰ δέ κα κελομένο ὁ
 ι κα παρῆι Φεργάδδ-
 ηται ἢ πέρηι, ἀπατον
 ἤμην. αἰ δὲ πονίοι μ-
 ἢ κελομένο, τὸν δικαστάν
¹⁰ ὀμνύντα κρίνεν, αἰ μὴ ἀποπον-
 οῖοι μαίτωρς. ἀλλό-
 τριον δ' αἰ τί κ' ἀδικ-
 ῆσει ὁ κατακείμεν-
 ος, αὐτὸν ἀτάθαι. αἰ
¹⁵ δέ κα μὴ ἔκηι ὀπῶ κατα-
 στασεῖ, ὁ νικάσανς
 κ' ὁ καταθέμενος...

Ezek a normák is a hatalomalatti által okozott károk miatti büntetőjogi jellegű kártérítési szabályokat tárgyalják. Először arról van szó, hogy a hatalomalatti büntetlen marad akkor, ha urának (hatalomfőjének) parancsára művel meg egy földdarabot, illetve takarítja be a termést, a gyümölcsöket. Ha az úr tagadja a beleegyezés megadását, akkor a bíró eskü vagy tanúvallomás alapján dönt az ügyben. Figyelemre méltó, hogy a bíró (az állam) beleavatkozik az úr és a hatalomalatti közötti vitás ügy rendezésébe. A római jog szerint ugyanis

...a négyszeresét fizesse meg...
 Ha pedig természetben visszaadja, az egyszeresét fizesse meg.
 A rabszolgát, aki szökött, ne adja el, sem addig, amíg a templomban van, sem egy évig, ha eljön.
 De ha szökött és egy Kosmené volt, nem lehet eladni, amíg Kosmené és egy évig, ha eljön.
 Aki pedig ezen időn belül eladja, ítéljék el, Az időről...

...ha nem esküszik, fizesse meg az egyszeresét. Aki hatalomfőjének beleegyezésével megművel egy földdarabot vagy a gyümölcsöket szedi, büntetlen legyen.
 De ha azt mondja, hogy ez nem a beleegyezésével történt, esküje alapján kell ítélni, ha tanú nem vall. És ha a zálogba adott harmadikkal szemben jogelleneset tesz, őt magát büntessék meg. Ha semmije sincs, amiből fizessen, akkor a győztes és a zálogos...

a hatalmi viszonyon belüli vitákat nem lehetett bírósági útra vinni⁴³. A gortyni jog fenti szabálya tehát arra utal, hogy e függőségben levő személyek (*Φοικέτης*) személyisége jogilag elismerést nyert. Semmiképpen sem nevezhetők tehát rabszolgának: jogfosztottságuk korántsem volt olyan teljes, mint a későbbi korok görög, illetve római rabszolgáéi⁴⁴. Ezt támasztja alá a szöveg 12—15. sora is: ha a hatalomalatti harmadik személynek kárt okoz, ekkor elsősorban saját maga felel: őt magát kell megbüntetni. Az úr csak járulékosan lép be a kártérítési jogviszonyba: akkor fordul hozzá a károsult, ha a hatalomalattinak nincs annyi vagyona, amelyből a bírság (kártérítés?) összegét fedezni tudná.

IC IV. 41. col. VI.

1 οὐδὲ μὴ αἰ δέ τις/[τ]ὸν
κατακείμενον ἀδικήσει, ὁ κατα-
θήμενος μολησεῖ καὶ
πρακσῆται τ/ὰς τιμὰς
5 αἰ ἐλευθέρο, κ' ὅτι κ'
ἔσπρακσεται τὰν ἡμίαν ἔ-
κεν τὸν κατακείμ-
ενον, τὰν δὲ τὸν κατα-
αθέμενον. αἰ δέ κ' ὁ κα-
10 ταθέμενος μὴ λῆι
μολῆν, ὁ κ' ἀποδοῖ τὸ ὀ-
πήλομα, αὐτὸς μολήτο.
αἰ δέ τί κ' ὁ κατακεί-
[μενος]...

...de nem... És ha valaki a zálogba adottal szemben jár el jogtalanul, akkor a záloghitelező pereljen és hajtsa be a bírságot mintha szabad lenne, és abból amit behajtott a fele legyen a zálogba adotté fele pedig a záloghitelezőjé.
És ha a záloghitelező nem akarna perelni, ha kifizette az adósságot, maga pereljen.
És ha a zálogba adott...

A hatalomalatti károkozásának rendezése után szövegünk a hatalomalattinak okozott károk miatti kártérítési eljárás menetét rögzíti. Érdekes, hogy ennél a tényállásnál az úr, a hatalomfő a perben álló fél: ő indítja meg az eljárást a hatalomalatti helyett. Ennek talán az lehet a magyarázata, hogy hatalomalattijának megsértésével, illetve megkárosításával az úr is sérelmet szenved: az ő hatalmi körét is sérti a cselekmény. Erre utal a behajtott bírság megfelelésének szabálya is. A hatalomalatti maga csak akkor léphet perbe, ha az úr nem kíván élni perlési jogával.

Ezen tényállások után következnek a mi „B” feliratunk (col. VII.), mely szintén valamilyen károkozás miatti eljárást tárgyal.

Mivel a dolog „felmutatásának” előírásával kezdődik, valószínűleg állatkárról lesz benne szó. Bonyolítja a tényállást, hogy vevőről is említés történik: adásvétel következett tehát be, amely valamilyen módon megváltoztatja a főszabályként érvényesülő kártérítési eljárás menetét. Az adásvétel felbukkanása általában arra készítette a kutatókat, hogy valamely későbbi adásvételi norma, pl. a rejtett hibákért való helytállás analógiájára kíséreljék meg az interpretációt. Holott sokkal kézenfekvőbbnek, illetve megalapozottabbnak tűnik, ha a fent ismertetett szövegkörnyezet, a többi „Északi fali” felirat gondolatmenetébe, illetve tényállássorozatába illesztjük be az utolsó tábla szövegét is. Mivel az összes többi felirat az állatok, illetve hatalomalattiak által okozott vagy elszenvedett károk miatti eljárást,

⁴³ Lásd Brósz R.—Pólay E., Római jog, Budapest 1984.

⁴⁴ A helyi feliratok alapján úgy tűnik, hogy ez a személyi függőségben levő szabad ember vagy rabszolga (feltehetően adósrabszolga, azaz olyan szabad ember, aki ki nem fizetett adósságai miatt hitelezője fogságába kerül és mindaddig nála marad, amíg tartozását le nem dolgozza) vagy olyan félszabad személy, aki egy vagyonosabb polgár háztartásában él, annak földjét műveli stb. ..., mivel saját maga nem lenne képes eltartani önmagát. A gortyni feliratok alapján lehetséges, hogy ezek a személyek nem voltak eladhatók (illetve csak megszorításokkal: IC IV. 41. col. IV.), esetleg további elzálogosításukra nyílt lehetőség.

bírságolást rendez, várhatóan a mi „B” feliratunk is hasonló tényállásként lesz értelmezhető.

2. „A” felirat. Mivel a két feliratot egymásra építve szeretnénk magyarázni, ezért az általunk javasolt fordítás és exegézis előtt áttérünk másik feliratunk szövegösszefüggéseinek előkészítő vázolására.

A „Nagy Törvény” egészének joganyagát nem tudjuk olyan egyszerűen és mégis átfogóan áttekinteni, ahogyan azt az „Északi fali” felirat vonatkozásában tehetjük, mert e dolgozat kereteit szűkítené az óriási joganyag. A „Nagy Törvény” lényegesen hosszabb alkotás, és szabályai is vegyesebbek: többféle életviszonyt is érintenek. Anyagát áttekintve mégis azt mondhatjuk, hogy központi kérdésként, a szabályozás fő okaként különböző statusviszonyok kazuisztikus rendezése jelölhető meg. Az idézett feliratunkat megelőző részekben az alábbi csoportosulási gócpontok ismerhetők fel: családjogi kérdések, így a házasság, illetve a házasságtöréssel (II. 2—45.) kapcsolatos események szabályozása; a válás és annak következményei (II. 45 — III. 16.); a nő öröklési joga (III. 17—31.), majd a törvényes öröklés különböző osztályai (V. 8 — VI. 43.).

A törvényalkotási technikára jellemző az a törekvés, hogy minden lehetséges vitás helyzetet, amely bizonyos életviszonnal kapcsolatban felmerülhet és törvényi szabályozást igényel, asszociatív módon lehetőleg egy helyen, egy csoportban igyekeztek rendezni. Ennek következtében az egész törvenymű elég rendezetlennek és logikátlanak tűnik — főleg akkor, ha modern és többé-kevésbé jól rendszerezett polgári törvénykönyveinkre gondolunk, és azokkal vetjük azt egybe.

Ez a törvényalkotási technika és ez a „rendszer” azonban tökéletesen megfelelt a korabeli igényeknek és a jogfejlettségi szintnek. A szokásjogok spontán rendszere ez — hisz ezek a normák a praxisban fejlődtek ki a naponta felmerülő viták empirikus benyomásai alapján teremtett jogszabályalkotási szükségletnek eleget téve. Ebben a rendszerben magától értendő jelenség, hogy a feleség statusával együtt kerül szabályozásra a válás intézménye annak összes lehetséges (illetve a jog által honorált) következményével (II. 46 — III. 16.). Ehhez szorosan kapcsolódik a feleség öröklési joga (III. 17—31.) és a házasságon kívül született gyerek helyzete (III. 44 — IV. 23.).

Ezzel a „logikával” jól magyarázható a folytatás is: a szűkebb értelemben vett család viszonyainak (feleség, gyerekek, ezek öröklési joga...) rendezése után a „nagy család”⁴⁵ kerül sorra: azaz a függőségi viszonyban levő „nem-szabad” személyek statusával kapcsolatos problémák kerülnek rendezésre.

Ezek a normák alkotják tehát a mi „A” feliratunk szöveggörnyezetét. Az alábbiakban részletesebben kitérünk a két közvetlenül előtte szabályozott tényállásra, amelyek tartalmilag is összefüggésbe hozhatók a bennünket érdeklő töredékekkel. Ezek ugyanis (IC IV. 72. col. VI. 46 — VII. 10.) olyan esetek, amelyek az előtte, illetve utána szabályozott életviszonyokkal csak igen laza kapcsolatban állnak, de talán fényt derítenek feliratunk interpretációs lehetőségeire. Az öröklési jogi esetek közé ugyanis beékelődik néhány szabály, amelyek a „nem-szabad” állapot létrejöttét és az ebből esetlegesen keletkező problémákat rendezik. Az a felsorolás azonban, amelyet a „Nagy Törvény” itt nyújt, korántsem teljes. Inkább azt a benyomást kelti, hogy itt csupán azokat a kérdéseket akarták szabályozni, amelyek valahogyan a status-változással kapcsolatosak. Közös jellemzője e tényállásoknak, hogy az itt említett személyek statusában vagy a tágabb értelemben vett családhoz fűződő viszonyában állt be valamilyen változás.

⁴⁵ A „nagy családon” a házközösséget értjük, amelyhez nemcsak a vér szerinti rokonok, hanem mindenféle hatalomalatti személy (rabszolga vagy rabszolgához hasonló függőségben élő szabad személy) is hozzátartozik.

¹ Αἱ κ' ἐδ δυσ[μενίανς] πε-
ρο[θεῖ κ] ἐκς ἀλλοπολίας ὕπ' ἀν-
άνκας ἐκόμενος κελο[μ]ένο τι-
ς λύσεται, ἐπὶ τοῖ ἀλλυσαμέν-
⁵ οἱ ἔμεν, πρίν κ' ἀποδοῖ τὸ ἐπιβά-
λλον. Αἱ δέ κα μὲ ὁμολογίοντι
ἄμπι τὰν πλεθίν, ἔ μὲ [κ]ελομέ-
[ν]ο αὐτῶ [λ]ύσαθθαι, τὸν δικασ-
τὰν ὁμύοντα κρίνον πορτι τὰ
¹⁰ μολιόμεν[α. Τ]ῶ ἐλευζέρο τὸν
δὲ...

A töredék a függőségi viszonyba kerülés egyik lehetséges esetét szabályozza: ha valakit egy polgártársa váltságdíj ellenében visszavált „külföldről” (ami talán egy másik városállam vagy pedig tengeren túli terület). Ameddig a kiváltott e váltságdíj összegét meg nem tudja téríteni, addig kiváltójának hatalma alá tartozik (quasi rabszolga-statusban van). A függőségi viszony keletkezésének mesterséges módja ez, ahol a tulajdonszerű helyzet létrejöttét a váltságdíj megfizetése váltja ki.

¹ ἐπὶ τὰν ἐλευθέραν ἑλθὼν ὀπιεῖ,
ἐλευθερ' ἔμεν τὰ τέκνα, —
αἱ δέ κ' / ἄ ἐλευθέρα ἐπὶ τὸν
δῶλον, δῶλ' ἔμ/εν τὰ τέκνα. —
⁵ Αἱ δέ κ' ἔς τὰς αὐτ-
ᾶς ματρὸς ἐλεύθερα καὶ δῶλα
τέκνα γένεται, ἔ κ' ἀποθάνει ἂ
μάτερ, αἱ κ' ἔι κρέματα, τὸνς
ἐλευθέρωνς ἔκεν. Αἱ δ'
¹⁰ ἐλευθεροὶ / μὲ ἐκσεῖεν, τὸνς
ἐπιβάλλον//τανς
ἀναίλεθαι.

Szövegünk a szabadok és a rabszolgák közti házasság kérdését rendezi. Központi probléma itt is a statusok egyértelmű törvényi rögzítése, és az ezzel összefüggő törvényes öröklés szabályozása.

Ebben a szövegkörnyezetben és valószínűleg a fenti két tényállással rokon esetként jelentkezik a mi „A” feliratunk: a piacon vásárolt rabszolga esete, ha az valakinek kárt okozott (VII. 10—15.).

A továbbiakban pedig hosszan és részletesen újra öröklésjogi kérdések kerülnek szabályozásra (VII. 15 — IX. 24.).

A szövegösszefüggés áttekintése alapján az a benyomásunk, hogy a mi „A” feliratunk is olyan jogi hatásokat kell hogy rögzítsen, amelyek a statussal, a „Familienverbanddal”, illetve a család „nem-szabad” tagjai fölötti hatalommal függenek össze valahogyan. A szabályozás súlypontját mindenesetre statusjogi, és nem adásvételi kérdések képezik.

Ha valakit az ellenséghez eladtak, és ott kényszerrel fogvatartják, és kérésére valaki kiváltja, a kiváltóé legyen, amíg adósságát meg nem fizeti.

És ha nem egyeznek az összegben, vagy nem a kérésére váltották ki, a bíró döntson esküjük alapján a perben.

(Ha a rabszolga) szabad nőhöz menve házasságot kezd vele, a gyerekek szabadok legyenek. Ha pedig szabad nő rabszolgához, rabszolgák legyenek a gyerekek. Ha pedig ugyanattól az anyától szabad és rabszolga gyerekek születnek, ha meghal az anya, és ha van vagyona, az a szabadoké legyen. Ha pedig nincsenek szabadok, a rokonok kapják...

VII.

A fentiek alapján merült fel az interpretáció új alternatívája. Mivel a „B” felirat környezete állat-, illetve hatalomalatti állattal okozott károkkal kapcsolatos, melyre az „A” felirat is utal (VII. 14.); illetve mivel mindkét felirat e károkat a „Familienverbandhoz” való viszonyukban vizsgálja (mikor felel az úr és mikor nem); és mivel mindkét feliratunkban adásvétellel kombináltan jelentkezik a probléma és mindkettőben szerepel a «περαιώσει» ige — ezért ezen ige fordítására nem a szó szerinti „hinüberfahren, hinüberliefern, nach Ausland liefern” fordítást javasoljuk, hanem a némileg átvitt értelmű: „átszállít, átad, kiad” szinonimákat. Ez pedig az antik jogokban a károkozás miatti kiadást jelenti: azaz a tulajdonos az ő állata, illetve hatalomalattija által okozott károk miatti kártérítési kötelezettsége alól úgy válthatja ki magát, ha a kárt okozó állatot vagy rabszolgát átadja, kiadja a károsultnak. Azaz a noxális felelősségben találjuk meg azt a problémát, amely a kártérítéssel és a statusváltozással egyaránt összefügg. Ennek megfelelően a két szöveg általunk javasolt fordítása így hangzik:

„A” felirat (IC IV. 72. col. VII. 10—15.)

¹⁰ Α[Ι]κ' ἐκς ἀγ-
ορᾶς πρ[ι]άμενος δῶλον μὲ π-
εραιώσει τῶν Φεκσέκοντ' ἀμ-
εράν, αἷ τινά κα πρόθ' ἀδικέ-
κει ἔ ὕστερον, τῶι πεπαμέν-
¹⁵ οἱ ἔνδικον ἔμεν.

Ha valaki a rabszolgát a piacról vette, és azt hatvan napon belül nem adja ki, ha az valakinek előbb vagy később károkat okozott, akkor a keresetet a szerző (vevő) ellen kell megindítani.

„B” felirat (IC IV. 41. col. VII. 1—19.)

² κρήματα ἐπὶ [ν]αὸν ἐπι-
διόμεν[ον ἢ] ἐπελεύσαντα...
⁸ ... τὸμ πριάμ-
ενον [τοῖς μεμπ]ο[μέν
¹⁰ οἰς] τ[ὸν] κρημάτων τὰν
ἄτα[ν] κατ[ι]στά[μ]ην, ἃ
ἰ Φεκάστο ἔγρατται, κ-
αὶ τὸν ἄνδρ' αὐτ[ὸν] ἐπὶ
το[ῖ]ς [μ]εμπομένοις τ-
¹⁵ ὄν κρημάτων ἤμην, αἷ κ
α μὴ περαιώσει ἢ κα πρία-
ται ἐν ταῖς τριάκοντ' ἀμέ-
ραις. αἷ δέ κα συνγγῶντι τ
ἄν δέκ' ἀμεράν μὴ περαιό[σ
η]ν, ἀνδοκᾶν δέ καί...

Aki a templomhoz a «κρήματα»-t odahajtja vagy odaviszi⁴⁶...

A vevő köteles azoknak, akik a «κρήματα» miatt perelnek, a bírságot kifizetni, ahogy az írva van, és a (nem-szabad) férfi azoknál legyen, akik a «κρήματα» miatt perelnek, ha az (ezt) a vétel utáni harminc napon belül nem adja ki. De ha ők (ti. a felperesek) tíz napon belül hozzájárulnak ahhoz, hogy ne adja ki, de kezességet és...”

A «περαιώσει» igét tehát mindkét feliratban károkozás miatti kiadás (átadás), azaz a noxális felelősség értelemben fordítottuk. Állításaink a nyelvi és a szöveggörnyezet által támasztott követelményeknek a fent kifejtettek alapján megfelelnek. Hipotézisünk bizonyítása azonban csak akkor teljes, ha mindkét feliratunk ellentmondások nélkül megmagyarázható eltérő fordításunk alapján.

⁴⁶ A «κρήματα» vagyontárgyakat jelölnek: éppúgy érthetünk alatta állatokat, mint esetleg rabszolgákat is. Az azonban kérdéses, hogy vajon csak ingó dolgokat jelölhettek-e. Vö. D. Lotze, Studien zur Rechtsstellung unfreier Landbevölkerungen in Griechenland bis zum 4. Jh. v. Chr., Berlin 1955. 12. p. A felirat I. oszlopából egyébként az derül ki, hogy itt olyan állatokról van szó, amelyek károkat szenvedtek el.

VIII.

Az alábbiakban tehát megkísérlünk kielégítő interpretációt adni mindkét szövegről. Mindenekelőtt azonban utalnunk kell a gortyni törvények bizonyos specifikumára: még a „Nagy Törvény” sem tekinthető önálló és átfogó kódexnek, amely azzal az igénnyel lépne fel, hogy minden életviszonyt szabályozása alá vonjon. Inkább csupán a szokásjog olyan feljegyzésének tekinthető, amely a korábbi normákat valószínűleg kiegészítette vagy korrigálta⁴⁷. A különböző töredékekre jellemző, hogy bár sokszor eltérő jogfejlődési szakaszokban keletkeztek, anyaguk néha mégis egymásra épül. E megfigyelés alapján megkísérelhetjük az „A” és „B” feliratot is úgy magyarázni, mintha egymásra épülne szövegük⁴⁸. A feliratok eltérő tényállási elemeit (amelyek alább még részletes elemzésre kerülnek) egy közös jellemvonás fűzi össze: ez pedig az, hogy mindkét felirat olyan felelősségi helyzetet rendez, amely a megvásárolt háziállat vagy a megvásárolt nem-szabad ember által okozott károk miatt lép fel: ki felel akkor, ha az állat vagy a rabszolga tulajdonosa (πάστας) adásvétel folytán változik meg, de az adásvétel tárgya előbb (vagy később) valakinek károkat okozott⁴⁹.

1. „A” felirat. A szövegben három olyan szó fordul elő, amelyekből az interpretáció alapgondolatát levezethetjük: először is a «πρίατα» (15—16. sor) arra utal, hogy a szabályozott eset előzménye valamilyen lezárt, megkötött adásvételi szerződés: másrészt a «κρήματα» (2, 9, 14. sor), amelyeket a szentély elé kell hajtani vagy vinni (2—4. sor), és amelyek miatt perelnek (8—9. és 13—14. sor) valószínűsítik azt a feltevést, hogy bizonyos állatkárokról van szó.

Meglepő, hogy a szöveg három különböző felelősségi megoldást tartalmaz, nevezetesen: büntetési összeg fizetése a vevő részéről (7—11. sor), a rabszolga átkerülése a pert indítóhoz⁵⁰ (12—14. sor) és bizonyos dolgok kiadása (15. sor). Ez arra enged következtetni, hogy a tényállásban legalábbis három különböző személy érintett: a felperes(ek), a vevő és maga a nem-szabad ember (akit az egyszerűbb fogalmazás kedvéért rabszolgaként is megjelölhetünk, hangsúlyozva azonban, hogy görög és római jogi asszociációk semmiképpen sem alkalmazhatók jogi helyzetére). Ezenkívül feltételezhető, hogy bizonyos kárt okozó, illetve megkárosított is szerepelt a cselekményben (lásd «κρήματα»). A felperes és a vevőn kívüli harmadik személy (az eladott rabszolga) bonyolult bevonása a szöveg azon fordulatával igazolható, hogy a felelősségi szabályoknál kifejezetten két különálló szubjektumot jelöl meg a törvény, méghozzá különváló felelősségi kötelezettséggel: ez a két elkülönülten felelős személy egyrészt maga a vevő, az új tulajdonos; másrészt a rabszolga, akinek a perlőkhöz való kerülésével fenyeget a felirat (12—16. sor). Ennek megfelelően azt kell feltételeznünk, hogy esetünkben valamely nem szabad személyt, pl. egy «Φοικετής»-t vagy «δῶλωσ»-t a vagyonával együtt — amelyben a kárt okozó állat is megtalálható — adtak el. Általánosan elfogadott tény, hogy a «Φοικετής» vagyonjogilag — legalábbis korlátozottan, azaz ingók

⁴⁷ Vö. Bücheler—Zitelmann 46. p., Kohler—Ziebarth 42. p., Willets 8. p., Gagarin 138. p. — aki feltételezi, hogy a „Nagy Törvény” normáit már valahol korábban is írásba foglalták és bizonyos idő elteltével csupán csoportokba rendezték és egy „Great Code”-ban összefoglalták a korábbi szörványos kodifikációkat.

⁴⁸ Már pl. Meitzer is hasonlóan rendszerezte és interpretálta e két feliratot.

⁴⁹ Az állatkárok egyszerű eseteit az IC IV. 41. col. I. 1 — III. 7. alatt rendezi a felirat; az adós-rabszolgáért való felelősséget a col. V. 10 — VI. 16. alatt; míg az elzalogosított rabszolga cselekményeiért való felelősséget az IC IV. 47. 1—33. alatt.

⁵⁰ A gortyni jog álláspontját a „nem-szabad” emberek különböző kategóriáit illetően elemzi H. J. Wolff, LAW, Recht I. D.(1), F. Willets, Aristocratic Society in Ancient Crete, Westport Connecticut 1955. 46. p., Lotze 12 és k. p., M. Finley, The Servile Statuses of Ancient Greece, RIDA 7 (1960) 168. és k. p. Wolff azt állítja, hogy a «Φοικετής» röghözkötöttek voltak és így (izoláltan?) nem is voltak elidegeníthetőek; ugyanakkor Finley jogilag nem lát semmilyen bizonyítható különbséget a „nem-szabadok” különböző kategóriái között.

vonatkozásában — jogképesek voltak⁵¹. Az állat minden valószínűség szerint már az adásvétel előtt elkövette a károkozást, különben semmi értelme sem volna a feltételnek: «ἡ κα πρίαιται ἐν ταῖς τριάκοντ' ἡμέραις» (15—17. sor).

Az eddig elmondottak alapján a törvényben szabályozott tényállást a következőképpen írhatnánk le: A rabszolga vagyonába tartozó állat valamely harmadik személy tulajdonában levő állatot megebezett. A tulajdonos a károsult állatot a szentély elé hajtja vagy viszi (2—4. sor), ahogyan ez általában szokásos volt, hogy a kárt felmutassa és a kárt okozó állat tulajdonosától, aki esetünkben a rabszolga, vagy e rabszolga urától kártérítési igényeinek kielégítését követelje. Ez a cselekvés-sorozat jól ismert más töredékekből, és úgy tekinthetjük, mint az igényérvényesítés törvényi feltételét⁵². A szituációt ugyanakkor az bonyolítja, hogy időközben ezt a rabszolgát vagyonával együtt eladták. A «πριάμενον» (7—8. sor) azt bizonyítja, hogy ekkor a károsult a vevővel szemben érvényesíthette jogos igényeit. A vevő számára két lehetséges út állt nyitva: vagy kifizeti a perlöknök a bírság összegét («τὰν ἄταν κατισσάμην») 8—11. sor), ahogyan azt a törvény előírja, vagy a hatalma alatti «*Φοικετής*»-t arra bírja, hogy kiadja a kárt okozó állatot (15—16. sor). A felperesnek azonban a törvény lehetőséget biztosít arra, hogy nyomást gyakoroljon a vevőre, azaz a fenti két megoldás valamelyikének teljesítésére szorítsa. Ha ugyanis a vevő nem hajlandó a bírságot kifizetni, és a «*Φοικετής*» sem adja ki a kárt okozó állatot⁵³, akkor maga a «*Φοικετής*» — valószínűleg teljes vagyonával — átkerül a felperes (károsult) tulajdonába (12—14. sor).

A 16—17. sorban harminc napos határidőt említ a törvény, amely a rabszolga eladásával kezdődik. Ez úgy értelmezhető, hogy a károsult az adásvételt követően harminc napig köteles várni, és csak azután „teheti rá a kezét” a «*Φοικετής*»-re. Azaz a vevőnek e harminc nap áll rendelkezésére, hogy a «*Φοικετής*»-t rávegye a kárt okozó állat kiadására (vagy talán esetleg a fizetésre?). E harminc napos határidőn belül azonban a vevő bármikor jelentkezhet, hogy fizetési készségéről tanúbizonytságot tegyen, azaz a vitát a törvényes bírság megfizetésével lezárja. Amennyiben azonban a határidő letelik, és sem a fizetés, sem pedig a károsító állat kiadása nem történik meg, akkor a «*Φοικετής*» a felpereshez kerül (12—16. sor), azaz tulajdonosa megváltozik. A harminc napos határidő lehetőséget biztosít a vevőnek arra, hogy felmérje a vita alapját, utánajárjon a bizonyítási kérdéseknek és összevesse a kár mértékét és a várható pénzbírság összegét a «*Φοικετής*» értékével, valamint tárgyaljon a «*Φοικετής*»-szel a kárt okozó állat esetleges kiadásáról. Lehetősége van tehát a vevőnek arra, hogy a rendelkezésre álló megoldások közül a számára kedvezőbbet kiválassza. Ha a vevő — vagy a «*Φοικετής*»? — nem akarja kiadni az állatot, akkor a harminc napon belül bármikor jelentkezhet a károsultnál, és javasolhatja azt, hogy inkább megfizeti az előírt bírságösszeget az állat kiadása helyett. Minden bizonnyal maga az összeg is egyezkedés tárgyát képezte a felek között. Erre utal az a szövegrész is, amely szerint a felperes tíz napon belül nyilatkozhatott, hogy a tulajdonos indítványához hozzájárul-e, azaz a felajánlott

⁵¹ Vö. IC IV. 72. col. IV. 34—38. a «*Φοικετής*» vagyonáról és Bücheler—Zitelmann 103. p., Kohler—Ziebarth 50—53. p., Lotze 13. p., A. Kränzlein, Eigentum und Besitz im griechischen Recht des fünften und vierten Jahrhunderts v. Chr., Berlin 1963. 42. p. Hasonlóan a „nem-szabadok” elidegenítéséről (IC IV. 47. 27., IC IV. 72. col. VII. 10—15., Kohler—Ziebarth 54. p., Lotze 16. p.

⁵² Vö. IC IV. 41. col. I. 9—12., amely szerint a sértett a jogszolgáltatás helyszínére kellett hogy vigye és a sebesüléseket meg kellett, hogy mutassa. Éppúgy előírja az IC IV. 41. col. II. 9—11. is a felmutatást: ha pedig ez az állat halála miatt lehetetlen volt, akkor a bizonyítást tanúknak a helyszínen vezetésével kellett megvalósítani, mégpedig öt napon belül.

⁵³ A «*Φοικετής*»-t többféle motívum is arra indíthatta, hogy megtagadja a kárt okozó állat kiadását: pl. nem volt már nála az az állat és másik hasonló sem állt rendelkezésére, amivel teljesíthette volna (ehhez hasonló esetet szabályoz az IC IV. 41. col. V. 15—16.), vagy pl. a személyes felelősségén keresztül a tulajdonos-váltást igyekszik kiprovokálni — Vö. Metzger 105. p., Kohler—Ziebarth 123. p.

összeget elfogadja-e⁵⁴ (17—18. sor). Ha a felperes az összeget elfogadja (és természetesen ennek fejében lemond az állat kiadásáról), akkor a vevő köteles kezest állítani (19. sor).

Tehát a harminc napos határidőt — a törvény szavai szerint is — az adásvételtől, a tíz napos határidőt viszont — a fenti elgondolások alapján — a vevő fizetési ajánlatától kell számítani, amely ajánlatnak valamikor a fenti harminc napon belül kell megtörténnie. Figyelemre méltó egyébként maga a törvény által rögzített perjogi megoldás is. A törvényhozók célja szemmel láthatóan az volt, hogy a felek viszonyába, a jogvita rendezésébe a lehető legtapintatosabban avatkozzanak bele. A perkezdő cselekmény révén — tehát hogy a károsult állatot a szentély vagy más meghatározott központi hely elé kell vinni — már biztosítva van az eljárás publicitása, az „állam jelenléte” a vita rendezésében. Ezen túl azonban a beavatkozás arra korlátozódik, hogy a vitázó felek eljárási cselekményeit előírják — jelen esetben háromféle megoldást kínálva nekik a vita rendezésére. Ezen túl már a felek belátásán és megfontolásán múlik — tehát a saját kompetenciájuk alá tartozik — a számukra legkedvezőbb megoldás kiválasztása. Maga a választás, a döntés meghozatala is egyezkedés tárgyát képezi a felek között. Tipikus megoldása ez az archaikus jogoknak, ahol a magánszemélyek egymás közötti életviszonyaiba való állami beavatkozást igyekeztek a legszükségesebb mértékre szorítani.

2. „B” felirat. Ebben a szövegrészben ismét találkozunk a «*πριάμενος*» (11. sor) szóval, ami a már megkötött adásvételi szerződésre utal. Emellett említi a szöveg a «*δῶλος*»-t, aki valakinek károkat okozott (13—14. sor). Ezek alapján feltételezhető, hogy az előbb tárgyalthoz némileg hasonló tényállással van dolgunk, amely az eladott rabszolga által okozott károkért való felelősséget szabályozza. Ezért talán megengedhető, hogy az „A” és „B” feliratot párhuzamba állítsuk, és feltételezzük, hogy a kártérítési igény érvényesítésének eljárási menete itt is hasonló lehetett. Azaz feltehetően a károsult igényérvényesítésének itt is az volt az előfeltétele, hogy a károkat először felmutassa az arra kijelölt helyen. Ha valamely állat vagy esetleg rabszolga megsebesítéséről van szó, akkor a sérültet a szentély elé (vagy más kijelölt helyre, pl. a jogszolgáltatást vezető személy széke elé...) kellett vinni. A perkezdő cselekmény mindenképpen valamilyen formális aktus volt, amellyel a károsult azt követelte, hogy részére bírságot fizessenek. Ezt az eljárást a „B” felirat már nem rögzíti: nyilván azért nem, mert már régóta magától értetődő és jól ismert volt, mint az igények érvényesítésének mindenkori előfeltétele.

Éppilyen jól ismert és az állatkárok rendezési módjának analógiájára széleskörűen alkalmazott lehetett a vevő választási lehetősége a kártérítés módját illetően. Azaz ha a hatalomfőt a hatalomalatti által okozott károk miatt perelték, akkor két megoldással élhetett: vagy kifizeti a bírságot, vagy pedig kiadja a károkozót⁵⁵. Az eljárás menetét talán a következőképpen foglalhatnánk össze vázlatosan: a sebesült állatnak a szentélyhez cipelése, felhívás a fizetésre a károsult oldaláról, a választási jog gyakorlása a vevő oldalán (fizet vagy kiadja a kárt okozót), és végül a károsult hozzájárulása (beleegyezése) a vevő által javasolt megoldáshoz.

A törvényben, úgy tűnik, csak azt kívánták szabályozni, amit az eljárás menetéből valamiért újra hangsúlyozni vagy esetleg korrigálni kellett. Ezek pedig a következők: egyrészt a hatvan napos (új?) határidő (12—13. sor), másrészt a vevő, mint új tulajdonos fele-

⁵⁴ A «*συννῶνται*» igét általában így fordították a korábbi kiadásokban: „übereinkommen, vereinbaren” (Vö. Kohler—Ziebarth 31. p., Metzger 82. p.). Ezzel szemben a szó más árnyalatú fordítása jelen esetben jobban illeszkedik a szövegösszefüggésbe „to agree” (l. Liddell—Scott alapján). Egyébként a szó egy másik helyen is előfordul a „Nagy Törvényben”, ahol *Willeys* is „agree”-vel fordítja (43. p.).

⁵⁵ Vö. IC IV. 41. col. I. 1—III. 7., IC IV. 47. 1—33., IC IV. 41. col. VII. 1—19.

lösségének megerősítése, amely szempontból mindegy, hogy a deliktumot milyen időpontban követték el (13—14. sor).

A hatvan napos határidő problémájára vonatkozóan a következő megoldások jöhetnek szóba: egyrészt lehetne az egy *perlési határidő a deliktum elkövetésének* idejétől számítva; másrészt — az előző szövegünkkel párhuzamba állítva — magyarázhatnánk úgy, mint az adásvételtől számított *várakozási időt*, valamint úgy is, mint *általános várakozási időt*, amely a károk (sérült állat vagy rabszolga) felmutatásától számítódik, és a kárt okozó rabszolga tulajdonosának lehetőséget nyújt a szükséges cselekvések, utánjárások stb. elvégzésére.

Az első javaslatot, tehát azt, hogy a hatvan napot a deliktum elkövetésétől számított perlési határidőként magyarázzuk, úgy válaszolhatjuk meg, ha utánanézőnk, mi jellemzi általában a Nagy Törvény joganyagában a perlési határidőket. Az egész szöveget végigbongészve arra a meglepő eredményre jutunk, hogy perlési határidőket (sőt határidőket egyáltalán) nagyon ritkán említ a szöveg⁵⁶. Ez arra enged következtetni, hogy a törvény az általa rögzített eljárások vonatkozásában csak kivételesen folyamodott ahhoz, hogy határidőkhöz kösse a felek cselekvési lehetőségét. Az „A” felirat által rögzített, az állatkárok miatti perlést szabályozó eljárásban sem került megállapításra semmilyen határidő⁵⁷. Amennyiben azonban a Nagy Törvényben valamilyen határidő mégis rögzítésre került, az általában a jogvita valamely olyan momentumához kapcsolódik, amely bizonyos előkészület, átgondolást vagy időközbeni eljárást igényel valamelyik fél részéről.

Ez a határidőktől mentes szabályozás nem is annyira meglepő, ha végiggondoljuk a jogvita lezajlását: az igények érvényesítésének legfontosabb törvényi előfeltétele ugyanis az volt, hogy a károkat (sebesült állat vagy rabszolga) nyilvánosan felmutassák. A károsultnak egyszerűen semmilyen más lehetőség nem áll rendelkezésére kártérítési igénye bejelentésére, illetve a károk bizonyítására, csupán a felmutatás⁵⁸. Ez a formális aktus mint előfeltétel, önmagában hordozza a „természetes” perlési határidőt: a sebesült vagy döglött állattal nem lehetett sokat várni vagy habozni — amilyen gyorsan csak lehetséges volt, be kellett indítani az eljárást, fel kellett mutatni a sebeket. Ezzel a felperest egyértelműen arra ösztönözték, hogy amilyen gyorsan csak lehet, pereljen — így szükségtelenné vált az, hogy a törvényhozó mesterségesen írjon elő perlési határidőket.

Ha a törvény a károsultat kedvezőbb helyzetbe kívánná hozni azzal, hogy a deliktum elkövetésétől számítva hosszabb határidőt hagy nyitva számára az igényérvényesítésre, ez nyilván bizonyos szempontból kényelmesebb lenne számára. Ugyanakkor azonban — a fenti megfontolásokon túl — kényelmetlen feladat elé is állítaná, amennyiben a ráháruló bizonyítási terhet megduplázná: nemcsak a károkozás tényét, hanem annak időpontját is bizonyítania kellene.

Hasonló megfontolások alapján valószínűtlen az is, hogy az adásvétel időpontjától számított hatvan napos perlési határidőt értették volna a fenti szöveghelyen. Ráadásul ez a változat még tartalmi ellentmondásban is állna a szöveggel. A „B” felirat vége ugyanis így fogalmaz: «*αἰ τινά κα πρόθ' ἄδικέκεί ἔ ὄστερον*» (13—14. sor). Ez a kitétel valóban csakis

⁵⁶ A „Nagy Törvényben” a következő határidők lelhetők fel: I. 7.: «*ἐν ταῖς τρισι ἡμέραις*» azon ember szabadon bocsátására, akinek a szabadságát ítéletben megállapították, I. 26.: «*τῶν πέντ' ἡμερῶν*» szintén szabadonbocsátásra, I. 47.: «*ἐν τῷ ἐνιαυτῷ*» a dolog visszaadására, II. 31.: «*ἐν ταῖς πέντ' ἡμέραις*», VIII. 18.: «*ἐν ταῖς τριάκοντα*» az öröklő leány feleségül vételére, IX. 29.: «*τῷ ἐνιαυτῷ*» egyéves határidő, ha a kezes vagy az adós a teljesítés előtt meghalna, XI. 48.: «*ἐν ταῖς ἑκατὶ ἡμέραις*» az asszony esküjére a válás után, IC IV. 41. col. II. 10—11. «*ἐν ταῖς πέντε*» a megsebzett állat felmutatására, ha tanúknak a helyszínre vezetése szükséges, mivel a sértett nem tudja a sebesült állatot a jogvita színhelyére szállítani.

⁵⁷ Vö. IC IV. 41. col. I. 1 — III. 7.

⁵⁸ „Wenn er aber das beschädigte Tier nicht hintreibt oder das tote nicht hinträgt oder nicht zeigt nach der gesetzlichen Vorschrift, soll kein Rechtsanspruch sein” IC IV. 41. col. I. 7—12. ford. Kohler—Ziebarth 29. p.

az adásvétel időpontjára vonatkozatható. Amennyiben a megvásárolt rabszolga kárt okoz — akár a vétel előtt, akár pedig utána következik is ez be — ezért a kárért a mindenkori tulajdonos, tehát ebben az esetben a vevő felel. A hatvan napos perlési határidő teljesen értelmetlen lenne abban az esetben, ha a rabszolga a kárt az adásvétel után követné el.

Ugyanezen megfontolások cáfolják azt a variációt is, hogy az adásvétel időpontjától számított perbeli várakozási időt lássunk e hatvan napban (mely esetleg az „A” felirattal párhuzamba állítva és az alapján értelmezve lenne elképzelhető).

Így csupán a harmadik lehetőség maradt a fent felvetettek közül: a hatvan nap a vevő javára, a vevő érdekében biztosított várakozási határidő. A fentebb vázolt eljárási szabályokat végig gondolva ez a terminus csak a károk formális felmutatásával kezdődhet. Ezen határidőn belül lehetősége van a kárt okozó rabszolga mindenkori tulajdonosának arra, hogy esélyeit mérlegelje: kivizsgálhatja a dolgot, összegyűjtheti a védekezéshez szükséges bizonyítási eszközöket, végül pedig dönthet arról, hogy melyik megoldáshoz folyamodjon: kifizeti a bírságot vagy inkább átadja a rabszolgát.

Részletesebben kell még szólnunk a szöveg következő kitételéről: «αἰ τινά κα πρόθ' ἄδικέκει ἔ ὕστερον» (13—14. sor). Az a meghatározás, hogy „a rabszolga a károkat akár a vétel előtt akár azután követte el” a felirattal foglalkozó jogászokat általában arra ösztönözte, hogy valamilyen eladói kellékszavatosságot rendező szabályként értékeljék a „B” feliratot⁵⁹. Ez az első pillantásra meglepő kitétel viszont talán meggyőzően megmagyarázható abból a tényből kiindulva is, hogy a gortyni jogrendszer a Nagy Törvény keletkezésének idején a jogfejlődés még kezdeti stádiumában tartott. Ahogyan azt más gortyni feliratok is tanúsítják (IC IV. 41. col. V. 11—VI. 16. és IC IV. 47. 1—33), ebben az időben Gortynban valószínűleg sokkal gyakoribb jelenség volt a függőségi viszonyban levő nem-szabad elemek elzálogosítása, mint eladása. Elzálogosítás esetén azonban általában nem érvényesül a *noxæ caput sequitur* elve⁶⁰. Elképzelhető tehát, hogy az a tény, hogy a rabszolga adásvétel útján való megszerzése folytán a felelősség (a tulajdonnal együtt) átszáll a vevőre, még egyáltalán nem volt magától értetődő — így külön törvényi rögzítést vagy legalábbis említést igényelt (13—14. sor).

Továbbá az a meghatározás, hogy akár a vétel előtt, akár utána követték el a deliktumot, arra enged következtetni, hogy a törvényhozó nemcsak azt az esetet tartotta szem előtt, amikor a rabszolga időközben tulajdonost cserélt. Azaz a hatvan napos várakozási határidő talán nemcsak az eladott rabszolga által okozott károk miatti perekre, hanem bármely hatalomalatti által bármikor elkövetett deliktumok esetére is vonatkozott.

Megállapíthatjuk tehát, hogy a VII. 10—15. alatti törvényszöveg a rabszolgák által okozott károk miatti eljárás két speciális esetét szabályozza összefoglaltan. Egyrészt rögzíti a hatvan napos várakozási határidőt a károk felmutatásától számítva a vevő javára, amely feltehetően általános érvényű volt, azaz minden olyan esetre vonatkozott, amelyben a tulajdonost a hatalma alatti nem-szabadok által elkövetett deliktumok miatt perelték. Másrészt rögzítette azt az elvet, hogy a piacon vett rabszolga által okozott károkért való felelősség az adásvétel momentumával átszáll a vevőre, legyenek bár ezen deliktumok akár a vétel előtt, akár utána elkövetettek.

A „B” felirat utolsó fordulataának értelmezése a szakirodalom által kielégítően tisztázott,

⁵⁹ Vö. a 19. sz. jegyzettel.

⁶⁰ Az elzálogosított szabad ember deliktumaiból fakadóan elsősorban saját maga — saját vagyonával, illetve személyével — felelt (pl. IC. IV. 41. col. V. 11—VI. 16.). Az elzálogosított rabszolga deliktumaiért a záloghitelező csak akkor felelt, ha az a deliktumot kifejezetten az ő parancsára követte el (IC IV. 47. 1—5.). Egyébként természetesen maga a zálogba adó felelt érte továbbra is — Vö. IC IV. 47. 5—8.

melyhez semmi újat sem tudunk hozzátenni⁶¹. A «πεπαμεινοι» jelentése: birtokos, illetve tulajdonos⁶². A gortyni törvények általunk fellelt egyetlen magyar kiadásában a szerzők eltérő interpretáció mellett foglalnak állást⁶³. Ez a fordítás a fent idézett legújabb szakirodalmi kutatások alapján meghaladottnak tekinthető, ezenkívül a szöveg illetően való fordítása esetén annak tartalma nem lenne ellentmondásoktól mentesen megmagyarázható.

Összefoglalás. A fent elemzett két felirat összehasonlítását illetően végül is azt kell megállapítanunk, hogy csupán egyetlen közös jellemvonással bírnak: mindkét esetben olyan felelősségi szituáció szabályozása áll előttünk, ahol a károk bekövetkezése valamely eladott rabszolgával összefüggésbe hozható. Azaz az „A” felirat azt az esetet szabályozza, amikor az eladott «*Φοικετής*» vagyonához tartozó állat okozott kárt harmadik személynek, és ez a károkozás az adásvétel előtt zajlott le. Ugyanakkor a „B” felirat tartalmát olyan károkért való felelősség képezi, amelyeket maga az eladott rabszolga követett el, és a károkozás ráadásul akár a vétel előtt, akár utána is történhetett.

Ebből arra következtethetünk, hogy a törvényhozó különböző esetek kazuista szabályozására törekedett. Az „A” felirat egy egészen speciális esetet szabályoz, mely kivételt képez. A „B” felirat ezzel szemben az egyedi eset keretein belül szélesebb területet érintően rögzíti a szabályt: szerepel benne egyrészt a felelősség rögzítése az adásvétel útján szerzett rabszolga vonatkozásában, másrészt egy — a korábbi szövegekből ismertnél hosszabb várakozási határidő megállapítása, amely valószínűleg nemcsak a vevő, hanem általában minden rabszolgatulajdonos javára érvényesüléshez jutott.

Végül néhány szóval érintenünk kell azt a problémát, hogy vajon milyen módon rendezhették a vevő és az eladó viszonyát a gortyni törvények abban az esetben, ha az eladott rabszolga korábbi károkozása miatt a vevő ellen indított harmadik személy keresetet. Elképzelhető, hogy ennek veszélyét a vevő elkerülhette úgy, hogy az eladó részéről kezes állítását követelte meg⁶⁴. Ez a momentum azonban nyilván sohasem került törvényi rögzítésre, csupán a szerződési gyakorlatban jelentkezhetett. A jog korai fejlődési stádiumában viszont annak a lehetősége sem zárható ki, hogy a megvásárolt dolog esetleges elvesztésének rizikóját teljesen a vevőre háritották — azaz a vevő semmilyen szavatossági ígérennyel nem léphetett fel a fenti esetben az eladóval szemben. Egy régi német közmondást idézve: „Augen auf, Kauf ist Kauf!”.

⁶¹ Vö. a legújabb irodalomból G. Thür, Bemerkungen zum altgriechischen Werkvertrag, Studi Biscardi V. 1984 Anm. 44., ahol a korábbi irodalom átfogó feldolgozása is megtalálható.

⁶² Lásd Liddell—Scott...

⁶³ Kapitányfy—Tegyey (306. p.): „Ha valaki a piacról vesz rabszolgát, és hatvan napon belül nem teljesíti a vásárt, és az valakivel előbb vagy utóbb jogtalanságot követ el, a régi gazda feleljen érte”.

⁶⁴ Vö. J. Partsch, Griechisches Bürgschaftsrecht, Leipzig—Berlin 1920. 117. p. Egyébként a „Nagy Törvény” is említi az «*ἀνδοκά*»-t: IC IV. 72. col. IX. 24—40., IX. 40—43.

⁶⁵ Lásd összefoglalóan M. Kaser, RPR I. 163. p.

ÉVA JAKAB

ARCHAISCHE KAUFVORSCHRIFTEN

(Zusammenfassung)

In einer rechtsvergleichenden Abhandlung fing ich an, die archaischen Formen der Gewährleistung für Sachmängel auf dem griechischen Rechtsgebiet zu suchen. Während dieser Untersuchung bin ich zu der sogenannten Lex Gortyn, den altkretischen Gesetzen gekommen.

Ein Satz dieser Inschrift (IC IV. 72. col. VII. 10—15.) ist in der Fachliteratur als die erste Erscheinung der Gewährleistung für Sachmängel betrachtet: Wenn der Sklave vor oder nach dem Kauf Jemandem Schaden zugefügt hatte, konnte er dem Verkäufer innerhalb der gesetzlichen Termin (60 Tage) zurückgegeben werden. Eine ähnliche Regelung findet sich sogar auf einer noch älteren gortynischen Inschrift (IC IV. 41. col. VII. 1—19.) mit der Termin von 30 Tagen.

Es schien mir nicht so zweifellos, dass die Gortynyer in dem 5. Jh. v. Chr. einen einzigen Fall der später ausentwickelten (römischen) Gewährleistung für Sachmängel: die Rückgabe wegen Noxa gekannt hatten. Deshalb versuchte ich die beiden Inschriften anders auszu-legen. Leider standen mir die Beweismittel nur in sehr beschränkter Menge zur Verfügung: Es waren die gesetzliche Umgebung, der Textzusammenhang und die Übersetzungsvarianten zu überprüfen.

So kam ich zu der Behauptung, dass beide Inschriften um die Regelung der blossen Noxalhaftung handeln.